

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

(Instytut Historii Litwy, Wilno)

O REFERENDUM KONSTYTUCJI 3 MAJA RAZ JESZCZE: SEJMIKI EGZULANCKIE I IFLANCKIE 1792 ROKU

Abstract

ONCE MORE ON THE 3RD OF MAY CONSTITUTIONAL REFERENDUM:
THE SEJMIKI OF THE EXILES AND LIVONIA OF 1792

This article discusses the formal aspects of the functioning of the sejmiki (dietines, sg. sejmik) of the exiled nobility, especially those from Livonia. Although their functioning was not determined precisely by law, these sejmiki convened and debated the laws and regulations of the Four-Year Sejm, in particular the Constitution of the 3rd of May 1791. From surviving sources, we can tell that most of these meetings approved and tried to implement regulations from the sejm even if the Constitution was not explicitly named.

Key words: Four-Year Sejm, exiles' sejmiki (dietines), Livonian sejmik (dietine), 3rd of May Constitution.

Słowa kluczowe: Sejm Czteroletni, sejmiki egzulanckie, sejmik inflancki, Konstytucja 3 maja.

Realizacja ustaw Sejmu Czteroletniego oraz Konstytucji 3 Maja w Rzeczypospolitej Obojga Narodów jest tematem, który doczekał się dogłębnych badań i ocen zarówno w historiografii polskiej, jak i litewskiej. W ustaleniu postaw szlachty wobec reform i Konstytucji jednym z głównych kryteriów były wyniki sejmików lutowych z 1792 roku. Przeprowadzone przez Adolfa Šapokę, Jacka Sobczaka oraz Wojciecha Szczygielskiego badania, które dotyczyły przebiegu sejmików, pozwoliły dojść do wniosku o większej skali poparcia dla reform w Wielkim Księstwie Litewskim aniżeli w Królestwie Polskim. Jednak interpretacja rezultatów sejmików z 1792 r. w pracach tych badaczy była niejednoznaczna. Stawiając pytanie odnośnie tego, co zadecydowało o przychylnych uchwałach sejmików gromnicznych w 1792 r., podkreślano odmienne uwarunkowania. Adolfas Šapoka zaznaczył, że pozytywny stosunek do Konstytucji 3 Maja osiągnięto poprzez rozwinięcie przez stronników reform szczególnie aktywnej kampanii propagandowej. Historyk podkreślał, że

mimo oficjalnych deklaracji poparcie dla Konstytucji nie było powszechne. Większość przychylnych dla niej uchwał osiągnięto jedynie dzięki niezorganizowaniu się opozycji i z powodu czynności agentów królewskich. Oprócz tego wielki wpływ miała i rozgłaszana z centrum idea, że wszyscy, którzy są przeciwko Konstytucji, są wrogami kraju lub otumanionymi tępakami [...]¹.

Proces sakralizacji Konstytucji 3 Maja omówił Richard Butterwick, który zauważył również, że „propaganda na rzecz rewolucji trzeciomajowej rozpoczęła się od tekstu *Ustawy Rządowej*. [...] Dążeniem przywództwa było uczynienie z Konstytucji najświętszej ze świętości narodowych”². Najlepszym przykładem tego, „jak duchowieństwo potrafiło nakłaniać szlachtę do zaprzysiężenia Konstytucji”, była przedstawiona przez R. Butterwicka działalność ks. Michała Karpowicza na sejmiku powiatu preńskiego³.

Tymczasem zdaniem Jacka Sobczaka, aktywną agitację polityczną przed sejmikami prowadzili zarówno stronnicy, jak i przeciwnicy Konstytucji. Sukces na sejmiku zależał od tego, czy „stronictwu dworskiemu”, które wyrosło z byłego stronnictwa Czartoryskich, uda się porozumieć w sprawie wspólnych działań ze zwolennikami i klientami Radziwiłłów. J. Sobczak zaznaczył, że szlachta zamieszkująca w powiatach litewskich, mimo niższego poziomu wykształcenia, odznaczyła się większą dojrzałością polityczną aniżeli szlachta w Koronie⁴. Akceptację dla reform wśród szlachty litewskiej, jako wyraz jaśniej postrzeżanego zagrożenia ze strony Rosji aniżeli wśród szlachty koronnej, podkreślił Wojciech Szczygielski w monografii *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Jego zdaniem na postawy szlachty litewskiej miały wpływ dwa czynniki: pierwszy, „czynnik niepodległościowy”, i drugi, „tradycje silnej tu dyscypliny polityczno-sejmikowej szlachty, silniejsze niż w Koronie”. Historyk zaznaczył, że „[...] w ostatnim roku obrad Sejmu Wielkiego obawy przed interwencją rosyjską znacznie mocniej wpływały na świadomość Litwinów, podobnie jak i szlachty z ziem południowo-wschodnich obszarów Korony, niżeli ziemian z pozostałych terenów Rzeczypospolitej”. Omawiając drugi z czynników, który miał wpływ na wyniki sejmików, W. Szczygielski zwrócił uwagę na to, że od czasów Antoniego Tyzenhauza na Litwie „pozostała duża skłonność do dys-

¹ A. Šapoka, *Raštai* [Pisma], t. 2: *Lietuva reformų Seimo metu iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos* [Litwa w dobie Sejmu reform do Konstytucji 3 Maja 1791 r.], oprac. R. Jurgaitis, R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008, s. 437. Zob. również: A. Šapoka, *Gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuva* [Konstytucja 3 Maja i Litwa], Kaunas 1940.

² R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, Kraków 2012, s. 738. Zob. rozdział *Propagowanie i sakralizacja Opatrznościowej Rewolucji*, s. 738–769.

³ *Ibidem*, s. 755–756.

⁴ J. Sobczak, *Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci Uczzonego (Poznań 7–8 X 1994)*, Poznań 1995, s. 165–182.

cypliny «partyjnej», do subordynacji”, z której skorzystał odnowiony w czasie Sejmu Czteroletniego „blok dworsko-radziwiłłowski”⁵.

W ten sposób zarówno kultura polityczna szlachty litewskiej, którą W. Szczygielski określił mianem tradycyjnie ukształtowanych „dawnych wzorców bezwzględnego podporządkowania się kierownictwu politycznemu”⁶, jak i aktywna agitacja polityczna oraz mobilizacja społeczeństwa w obliczu zagrożenia ze strony Rosji zadecydowały o tym, że w Wielkim Księstwie Litewskim z 33 sejmików – 27 sejmików zaprzysięgło Konstytucję (w Koronie – 10), 5 sejmików podziękowało władcy i sejmowi (w Koronie – 8), jeszcze jeden sejmik obiecał jej się trzymać (w Koronie – 19). Jeszcze 8 sejmików w Koronie – z 45, które się zebrały – o Konstytucji przemilczało. A więc „niemal 82% wszystkich sejmików złożyło przysięgę na Ustawę Rządową. Około 85% sejmików opanowanych było całkowicie przez zwolenników obozu konstytucyjnego. [...] żaden sejmik litewski nie przemilczał Konstytucji 3 Maja”⁷. Wnioski W. Szczygielskiego potwierdziły też badania przeprowadzone przez R. Butterwicka⁸.

Znane są wyniki sejmików, które się odbyły w Wielkim Księstwie Litewskim, a więc niby nie istnieje potrzeba powrotu po raz kolejny do tematu. Jednak zaznaczmy, że dane dotyczące zajętych przez sejmik postaw nie zawsze opierają się na źródłach bezpośrednich. Na przykład przebieg sejmiku inflanckiego, który się odbył w Iłukszcie i odnosił się do Litwy, był dotąd nieznan. O ustosunkowaniu się sejmiku rozważano jedynie hipotetycznie opierając się na mowie Kazimierza Nestora Sapiehy, wygłoszonej na sejmie 15 marca 1792 roku⁹. Analogicznie opierając się na danych pośrednich rozważano o postawach wobec Konstytucji 3 Maja sejmików egzulanckich województwa smoleńskiego i powiatu starodubowskiego, które od 1777 r. zbierały się w województwie trockim. Jak zaznaczył W. Szczygielski, „brak danych źródłowych nie pozwala na bliższe zaprezentowanie tych sejmików”¹⁰. Rzeczywiście, z powodu jedynie fragmentarycznego zachowania się dokumentacji dotyczącej sejmików egzulanckich działalność tych sejmików była dla badaczy przez długi okres nieznaną. Należy zaznaczyć, że tekst zaprzysiężenia przez egzulantów województwa smoleńskiego Konstytucji 3 Maja, który w księdze sądu ziemskiego tegoż województwa jeszcze

⁵ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 381–382.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, s. 380.

⁸ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, s. 748.

⁹ 15 marca 1792 r. na sejmie K.N. Sapieha mówił: „U nas wszystkie sejmiki, oprócz kilku, które na podziękowaniu skończyły, zaprzysięgły Konstytucją”, cyt. za: W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, s. 331.

¹⁰ *Ibidem*, s. 317.

w 1933 r. odnalazł i spisał A. Šapoka¹¹, został wprowadzony do historiografii dopiero w 2012 r. dzięki R. Butterwickowi¹².

Do problematyki sejmików lutowych z 1792 r. powrócono po odnalezieniu w księdze aktowej Trybunału Głównego Litewskiego oblaty dokumentów uchwalonych na sejmikach starodubowskim i inflanckim¹³ oraz korespondencji, która się zachowała w archiwum kasztelana trockiego Kazimierza Konstantego Platera, przedstawiającej przygotowania do sejmików Księstwa Inflanckiego oraz ich przebieg. Zauważalna we współczesnej historiografii intensyfikacja badań życia politycznego prowincji szlacheckiej w dobie Sejmu Czteroletniego¹⁴ oraz wprowadzenie nowych źródeł do obiegu historycznego¹⁵ dają możliwość ukazania działalności sejmików w Hukuście i Żyżmorach w szerszym kontekście.

Uwzględniając wspomniane źródła w niniejszym artykule omówimy reglamentację działalności sejmików egzulanckich i ich przebieg w lutym 1792 roku. Postaramy się uwydatnić ich specyfikę oraz uzupełnić wiedzę dotyczącą postaw szlachty wobec Konstytucji 3 Maja.

Jak wiadomo, w lutym 1792 r. sejmiki musiały zostać zorganizowane w oparciu o ustawę sejmikową uchwaloną przez Sejm Czteroletni 24 marca 1791 roku¹⁶. W historiografii jednym z największych atutów ustawy pt. „Sejmiki” najczęściej nazywa się fakt wyeliminowania szlachty nieposiadającej własnej ziemi z obrad sejmikowych¹⁷. Na podstawie przepisów z rozdziału IV tej ustawy prawo

¹¹ R. Jurgaitis, A. Stankevič, *Įvadas* [Przedmowa], *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)* [Instrukcje sejmikowe Wielkiego Księstwa Litewskiego], parengė [opracowali] R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė; atsakingasis redaktorius [redaktor naczelny] R. Jurgaitis (seria „Fontes historiae parlamentorum Lituanicorum“, t. I), Vilnius 2015, s. 23–24.

¹² R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, s. 750.

¹³ Za wskazanie tego źródła składam podziękowanie koledze dr. Adamowi Stankevič.

¹⁴ E. Kwiatkowska-Jeznach, *Rodowody polityczne posłów inflanckich pierwszej kadencji Sejmu Wielkiego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” XIV, 2015, s. 193–205; Р. Шмигельските-Стукене, *Реформы: за или против. Шляхта ошмянского повета в 1788–1793 гг., Ашмяннычына: Праблемы рэгіянальнай гісторыі Беларусі, Зборнік навуковых артыкулаў*, red. А.А. Каваленя [i insh.], Мінск 2011, s. 173–190.

¹⁵ Szczególnie wartościowym źródłem, przedstawiającym postawy szlachty WKsL w latach 1788–1790, jest publikacja instrukcji sejmikowych, zob.: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)* [Instrukcje sejmikowe Wielkiego Księstwa Litewskiego], oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė; red. nacz. R. Jurgaitis (seria „Fontes historiae parlamentorum Lituanicorum“, t. I), Vilnius 2015.

¹⁶ „Sejmiki”, *Volumina Legum* (dalej – VL), Kraków, 1889, t. 9, No CCXCIV, s. 233–240. W sprawie ustawy sejmikowej w sejmie głosowano 24 marca 1791 r., jednak niewielkich zmian oraz ostatecznej aprobaty doczekała się ona tylko 28 maja 1791 r., por.: R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Daktaro disertacija* [Działalność sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795. Rozprawa doktorska], Kaunas 2007, s. 53.

¹⁷ J. Sobczak, *Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja*, s. 166; R. Jurgaitis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė* [Zmiany w regla-

do udziału w sejmiku oraz głosowania posiadali jedynie właściciele ziemscy tego powiatu, którzy płacili podatki¹⁸, a także „szlachta w służbie wojskowej będąca, posesje w własnych ziemiach lub powiatach prawem za dostateczne uznane mająca, w czasie pokoju urlopowani *respective* od swoich komend”¹⁹. Na podstawie przepisu z rozdziału V ustawy sejmikowej prawa do głosowania nie mieli nie tylko nieposesjonaci oraz dzierżawcy, ale również ci, którzy nie osiągnęli odpowiedniego wieku – 18 lat. Dla kandydatów do urzędów istniał jeszcze większy cenzus wiekowy – 23 lata (VII rozdział, 2 artykuł)²⁰. W ten sposób na sejmiki nie mogli już trafić nieposesjonaci, którzy najczęściej byli zależni od możnowładców i tworzyli ich filar polityczny. Ograniczono również możliwość kandydowania do urzędów dla niepełnoletnich, choć dotychczas nierzadko się to zdarzało²¹.

Wylimitowanie nieposesjonatów z obrad sejmikowych miało zapewnić wprowadzenie księgi ziemiańskiej. Zasady sporządzania ksiąg ziemiańskich określono w ustawach „Księga ziemiańska” i „Zapisywanie ksiąg ziemiańskich prowincji Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego”²². Jak zaznacza J. Sobczak, „na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego zasadniczo każda komisja porządkowa cywilno-wojskowa prowadzić miała księgę ziemiańską dla jednego powiatu”²³. Zauważmy jednak, że przepisy tej ustawy obowiązywały nie dla całej szlachty. Wspomniana ustawa dotycząca ksiąg ziemiańskich nie przewidywała takich ksiąg dla szlachty województwa smoleńskiego, której sejmiki egzulanckie miały się odbywać w Olicie i Żyżmorach oraz dla szlachty z terenów Inflant, Kurlandii i powiatu piltyńskiego²⁴. Jednak pewne zamieszanie w sprawie ksiąg ziemiańskich wniosła ustawa o podziale administracyjnym,

---

mentacji działalności sejmikowej Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVIII wieku: analiza porównawcza ustaw sejmikowych z 1791 i 1793 r.], [w:] *Praeities pēdsakais* [Śladami przeszłości], Vilnius 2007, s. 315–316.

¹⁸ „[...] wszyscy dziedzice szlachta, jakikolwiek swego dziedzictwa ziemskiego, i z posesji swoich dóbr tejez natury in potioritate mianych podatek do skarbu Rzeczypospolitej opłacający [...], zastawnicy szlachta ci tylko, którzy z swych posesji opłacają, podatku dziesiątego grosza złotych sto”, „Sejmiki“, *VL*, t. 9, No CCXCIV, s. 234.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ R. Jurgaitis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių administracinės funkcijos 1764–1794 m.* [Administracyjne funkcje sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1764–1794], [w:] R. Šmigelskytė-Stukienė, L. Glemža, V. Rakutis, R. Jurgaitis, E. Brusokas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais: kolektyvinė monografija* [Kształtowanie się nowoczesnej administracji na Litwie: rozwój instytucji państwowych w latach 1764–1794. Monografia zbiorowa], Vilnius 2014, s. 504–505.

²² „Księga ziemiańska”, *VL*, t. 9, No CCXCV, s. 240–241; „Zapisywanie ksiąg ziemiańskich prowincji Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego”, *ibidem*, No CCCLXV, s. 338–340.

²³ J. Sobczak, *Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja*, s. 167–168.

²⁴ *Ibidem*.

uchwalona w listopadzie 1791 r., która przewidywała rejestrowanie egzulantów Księstwa Inflanckiego²⁵.

Interpretacje norm nowych ustaw i kwestie dotyczące ich stosowania stały się jednym z głównych tematów omawianych przez egzulantów województwa smoleńskiego i Księstwa Inflanckiego oraz uzgadnianych z członkiem deputacji konstytucyjnej Sejmu Czteroletniego, kasztelanem trockim i starostą inflanckim Kazimierzem Konstantym Platerem. Kasztelan województwa smoleńskiego Antoni Suchodolski, szykując się do sejmików gromnicznych 1792 r., w liście do K.K. Platera pytał, w jaki sposób miał być organizowany proces spisywania obywateli w księdze ziemiańskiej lub sejmikowej, podczas gdy w województwie smoleńskim i Księstwie Inflanckim nie istnieją nawet komisje cywilno-wojskowe. Przysłania takiej, przeznaczonej dla województwa smoleńskiego księgi, Suchodolski oczekiwał od K.K. Platera²⁶.

Zauważmy, że z powodu specyficznego położenia i statusu w państwie szlachtę inflancką i województw egzulanckich nie tylko nie zobowiązywano do wprowadzenia komisji cywilno-wojskowych, ale i do podporządkowania się innym ustawom. Na przykład, uwzględniając to, że status egzulantów opierał się na fikcji funkcjonowania w granicach Rzeczypospolitej utraconych do czasu pierwszego rozbioru terytoriów, dla województwa smoleńskiego, powiatu starodubowskiego i Inflant nie istniała potrzeba obierania komisji granicznych, które przewidywała ustawa pod tytułem „Rozgraniczenie normalne w Wielkim Księstwie Litewskim”²⁷ i wybory na sejmikach 1792 r. cieszących się szczególnie dużą aktywnością szlachty²⁸.

²⁵ „Księstwa Inflanckiego egzulanci składający się z rodziny Inflanckich podług dawnego tychże rytterbanku, i tych, którzy do księgi ziemiańskiej wpisanymi będą [...], sejmikować mają [...]”, „Rozkład województw, ziem i powiatów z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego, *VL*, t. 9, No CCCLXIV, s. 334.

²⁶ „[...] Na następnych sejmikach, gdy województwo smoleńskie i Księstwo Inflanckie nie ma Komisji Cywilno-Wojskowych, w jakim więc sposobie mają się obywatele zapisywać w Księgę ziemiańską lub sejmikową racz j[ą]śnie w[ielmożny] pan dobrodziej wcześniej poinformować, gdyż chciałbym gdyby tak w w[o]jewó[ldztwie] Smoleńskim jak w Księstwie Inflanckim równie zrobiono. W prawie co do sejmików wspomnianych nie mamy nauki, ale tylko powiedziano, że te sejmiki z imion i posesji obywateli składać będą. Książkę dla sejmików smoleńskich miał pan mnie dać [...]”, List A. Suchodolskiego do K.K. Platera, Rohożna 9 I 1792, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, dalej – *LVIA*), F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 6.

²⁷ „Rozgraniczenie normalne w Wielkim Księstwie Litewskim”, *VL*, t. 9, No CCCLXXVIII, s. 346–361.

²⁸ R. Šmigelskytė-Stukienė, *Išmatuoti erdves: Ribų komisijų įkūrimas ir veikla 1791–1792 m.* [Wymierzyć przestrzenie: ustanowienie i działalność komisji granicznych w latach 1791–1792], [w:] *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Mokslinių straipsnių rinkinys [Przestrzenie publiczne i prywatne w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII wieku. Zbiór artykułów naukowych], red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008, s. 223–251.

Miejsce sejmików egzulanckich i prawo uczestniczenia w sejmikach reglamentowała ustawa o podziale administracyjnym państwa pod tytułem „Rozkład województw, ziem i powiatów z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego”²⁹. Na temat egzulantów zaznaczono, że do udziału w sejmikach są uprawnieni wygnańcy z województwa smoleńskiego, którzy posiadali zarówno dobra egzulanckie, nadane im na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (głównie były to nadania w powiatach wilkomierskim, grodzieńskim i kowieńskim), jak i majątki nabyte w drodze transakcji cywilno-prawnych. Wykluczono jednak z udziału w tych sejmikach wygnańców osiedlonych poza obszarem Wielkiego Księstwa Litewskiego³⁰. Jednak, nie zważając na te ograniczenia, w dalszym ciągu pozostała „dowolność w uznaniu kogoś za egzulanta”³¹.

Ustawa o podziale administracyjnym przewidywała, że „Księstwa Inflanckiego egzulanci [...], jako też i szlachta z posesji Kurlandzkiej” zbiorą się na wspólnym sejmiku na terenie Kurlandii, „w Hłuszczie, w domu na to udzielonym”, natomiast dla szlachty powiatu piltyńskiego, „jako niewątpliwie do władzy i zwierzchności Rzeczypospolitej należącemu”, miejscem przeprowadzenia sejmiku wyznaczono Hazenpot³². W historiografii uważano, że takie zmiany, jak i wroga działalność wobec reform Sejmu Czteroletniego kasztelana trockiego i starosty inflanckiego Kazimierza Konstantego Platera³³ zadecydowały o tym, że szlachta powiatu piltyńskiego jako jedyna z 34 powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego w lutym 1792 r. nie zebrała się na sejmik³⁴. Opierając się na listach, pisanych przez szlachtę inflancką do K.K. Platera, nie możemy twierdzić, że pasywną pozycję szlachty powiatu pilteńskiego względem sejmiku inspirowała właśnie postawa kasztelana trockiego. K.K. Plater aktywnie interesował się sprawami sejmikowymi, szczególnie sejmiku Księstwa Inflanckiego, w sprawie organizowania którego na początku 1792 r. naradzano się w rezydencji Platerów w Krasławie. Wykonanie prac przygotowawczych powierzono wówczas szlachcicowi powiatu brasławskiego Michałowi Ogińskiemu oraz innemu klientowi K.K. Platera – Bielikowiczowi³⁵. Z K.K. Platerem uzgadniano

²⁹ *VL*, t. 9, No CCCLXIV, s. 326–338.

³⁰ J. Sobczak, *Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja*, s. 170.

³¹ „«Obywatelstwo» egzulanckie i uprawnieni do udziału w sejmikach”, *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Tom IV. Ziemia Smoleńska. Województwo Smoleńskie. XIV–XVIII wiek*, Warszawa 2003, s. 23.

³² „Rozkład województw, ziem i powiatów z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego”, *VL*, t. 9, No CCCLXIV, s. 334.

³³ A. Šapoka, *Raštai*, t. 2: *Lietuva reformų Seimo metu iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos*, s. 431; Z. Zielińska, *Kazimierz Konstanty h. własnego Plater*, PSB, t. XXVI, 1981, s. 665–672.

³⁴ J. Sobczak, *Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja*, s. 178.

³⁵ Przygotowawcze prace sejmikowe przedstawia list M. Ogińskiego do K.K. Platera, w którym prosił wytycznych w sprawie sposobu organizowania sejmików oraz pytał, „czy marszał-

i kandydatury urzędników przyszłych instytucji powiatowych³⁶. Jednak wśród zachowanej korespondencji nie znajdujemy wiadomości dotyczących działań kasztelana trockiego w sprawie sejmiku powiatu piliteńskiego.

Tymczasem źródła, którymi dysponujemy, pozwalają nie tylko odtworzyć przebieg sejmiku Księstwa Inflanckiego, ale jednocześnie przedstawiają i postawy szlachty miejscowej wobec Konstytucji 3 Maja. Jak można wnioskować z laudum sejmikowego, szlachta Księstwa Inflanckiego, trzymając się zasad ustawy z 1791 r., zgromadziła się na sejmik już nie „na miejscu z dawna za przywilejami hermistrzów krzyżackich do dóbr Kirupia, w Księstwie Inflanckim], parafii deneburskiej, na lewej stronie rzeki Dźwiny brzegu kurlandzkiego leżącym”³⁷, ale „na miejsce prawem przeznaczone do miasta Iłukszty”³⁸. W ustanowionym przez ustawę czasie, to jest 14 lutego 1792 r., „senatorowie, dygnitarze, urzędnicy, rycerstwo, obywatele Księstwa Inflanckiego, wedle przepisu Konstytucji stanów teraz sejmujących dla prowincji W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] i Księstwa naszego [inflanckiego] do tejże prowincji przyłączonego”³⁹, przybyli na wskazane miejsce, trzymając się przepisów nowej ustawy obrali przewodniczących sejmiku, wykonali wszystkie obowiązkowe procedury i jeszcze tego samego dnia wybrali swego deputata na Trybunał Główny Litewski, którym został podkomorzyc Jego Królewskiej Mości Tadeusz Weyssenhoff. Następnego dnia odbył się sejmik gospodarski. 16 lutego na sejmiku w Iłukszcie przystąpiono do obioru sędziów sądu ziemiańskiego i innych urzędników⁴⁰.

Jak można wnioskować z opisu sejmiku iłuksztańskiego, szlachta inflancka wybrała nie tylko sąd ziemiański, ale i Komisję Cywilno-Wojskową⁴¹. W skład

---

kowe po powiatach będą zagajać, bo odgłos idzie, że nie”. M. Ogiński był pewien, że „wiele roboty na tym sejmiku mieć będziemy”, zob.: List M. Ogińskiego do K.K. Platera, 18 I 1792, Pohoższa, *LWIA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 14–14v.

³⁶ Za wspólną zgodą K.K. Platera i kasztelana inflanckiego Józefa Zyberka pisarzem aktowym sądu ziemiańskiego Księstwa Inflanckiego miał zostać szambelan Jego Królewskiej Mości Dominik Łabuński, List D. Łabuńskiego do K.K. Platera, 13 II 1792, *LWIA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 54–54v.

³⁷ Por. instrukcję sejmiku inflanckiego z 16 listopada 1790 r., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015, s. 375.

³⁸ Aktykacja laudum sejmiku Ks[ięstwa] Inflan[ckiego] j. w. Walentynowicza na lustratora starostw authorityzującego, 29 II 1792, *LWIA*, F. SA, nr 185, k. 570.

³⁹ Aktykacja kredensu na funkcję deputacką na Trybunał Gł[ówny] WKsL. j. w. Thadeuszowi Weyssenhoffowi, 15 II 1792, [w:] J. Weyssenhoff, *Kronika rodziny Wýssenhoffów*, Wilno 1935, s. 163.

⁴⁰ Aktykacja laudum sejmiku Ks[ięstwa] Inflan[ckiego], *LWIA*, F. SA, nr 185, k. 570–571v.

⁴¹ Specyfikacja nowych elektorów na sejmiku inflanckim deputackim i gospodarskim w Iłukszce wedle zapadłego prawa dnia 14 i 15 februaryi 1792, *LWIA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 59; List J. Zyberka do K.K. Platera, 18 II 1792, *ibidem*, k. 63–63v. Zaznaczmy, że zarówno w spisie urzędników inflanckich, jak i w badaniach dotyczących Komisji Cywilno-Wojskowych

sądu ziemiańskiego wybrano sędziów byłego sądu ziemskiego Marcina Kublickiego i Jana Karnickiego, a także miejscowych szlachciców Franciszka Mohla, Franciszka Żebrowskiego, Ludwika Benisławskiego, Ksawerego Weysenhoffa, Józefa Nowickiego, Jana Sokołowskiego, Ignacego Gizborta oraz byłego pisarza aktowego Ignacego Schrodena. Nowym pisarzem aktowym sądu ziemiańskiego, zgodnie ze wcześniejszym uzgodnieniem, został Dominik Łabuński⁴². Szlachta Księstwa Inflanckiego również zgodnie obrała sześciu komisarzy cywilno-wojskowych, którymi zostali Michał Benisławski, Józef Oskierko, sędzic Wincenty Weysenhoff, stolnik Raymund Łabuński, Jan Schroden i Józef Sokołowski⁴³. Pierwszym zadaniem powierzonym komisarzom cywilno-wojskowym stało się rejestrowanie ziemian w księdze ziemiańskiej Księstwa Inflanckiego. Jednak dla miejscowej szlachty powstały pytania odnośnie do dalszej działalności nowych instytucji i ich subordynacji. Wkrótce po zakończonym sejmiku jeden z jego uczestników, wojewoda brzeskolitewski Jan Zyberk, zwrócił się do K.K. Platera, prosząc porady: „komu i jak mamy publiczności donosić o odprawionych sejmikach, czy nie trzeba, żeby Komisja Cywilno-Wojskowa doniosła cały akt Straży”⁴⁴. Wątpliwości dotyczyły i pomyślnego spisania szlachty. Odczuwało się napięcie między egzulantami i szlachtą Kurlandii. Swe wątpliwości wojewoda brzeskolitewski Jan Zyberk wyraził w następujących słowach: „Kurlandczykowie gdy do obrad naszych wchodzić nie chcieli, znać, że i do księgi ziemiańskiej zapisywać się nie będą”⁴⁵.

Podkomorzy inflancki Józef Zyberk również był sceptycznie nastawiony wobec szlachty kurlandzkiej. Zauważył on, że „[a]śnie] panowie Kurlandczykowie nie chcieli korzystać z udziału Konstytucji, gdyż oprócz trzech, i to z daleka zapatrujących się, więcej nie było na sejmikowym naszym zgromadzeniu”⁴⁶.

Obok spraw gospodarczych i administracyjnych inną ważną kwestią, o której mieli decydować zebrani na sejmik w Iłukszcie egzulanci inflanccy, było zaprzysiężenie Konstytucji 3 Maja. W tej sprawie Stanisław August Poniatowski prywatnym listem zwrócił się do podkomorzego inflanckiego J. Zyber-

---

skład sądu ziemiańskiego i Komisji Cywilno-Wojskowej Inflanckiej nie są wymienione, por.: *Urzednicy inflanccy XVI-XVIII wieku: spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994; J. Gordziejew, *Komisje porządkowe Cywilno Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Kraków 2010.

⁴² Specyfikacja nowych elektorów na sejmiku inflanckim deputackim i gospodarskim w Iłukszcze wedle zapadłego prawa dnia 14 i 15 februaryi 1792, *LVI A*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 59; List podkomorzego inflanckiego Józefa Zyberka do K.K. Platera, 18 II 1792, Iłukszta, *ibidem*, k. 63–63v.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ List wojewody brzeskolitewskiego Jana Zyberka do K.K. Platera, 17 I 1792, Słobersberg [Pilskałne], *LVI A*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 58v.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 58–58v.

⁴⁶ List podkomorzego inflanckiego Józefa Zyberka do K.K. Platera, 18 II 1792, Iłukszta, *ibidem*, k. 66.

ka. Król wyraził nadzieję, że J. Zyberk razem z całym sejmikiem zaprzysięgnię Konstytucję⁴⁷. Interesy ugrupowania zwolenników reform na sejmiku inflanckim miał przedstawiać i poseł tego księstwa na sejm Józef Pągowski, który w 1792 r. rozwinął aktywną agitację na rzecz Konstytucji wśród swych zwolenników, jednak z powodu choroby nie mógł on przybyć do Iłukszty⁴⁸. Jednak nadchodzące z Warszawy nawoływania uderzyły w mur wątpliwości egzulantów inflanckich. Jak można wnioskować z listów J. Zyberka do Stanisława Augusta i K.K. Platera, od zaprzysiężenia Konstytucji 3 Maja zebranych na sejmik egzulantów wstrzymała tylko ostrożność wynikająca z obawy przed losem ich posesji („z względu sytuacji posesji naszych”⁴⁹). Posiadłości ziemskie większości szlachty inflanckiej znajdowały się po obu stronach granicy, dlatego starała się ona zachować lojalność wobec miejscowej władzy („na rządzącą tamże zwierzchności”)⁵⁰. Dla bezpieczeństwa zdecydowano się nie na przysięgę, ale napisanie listu gratulacyjnego dla wybranych przez siebie posłów na sejm. Interesujące jest to, że w liście z podziękowaniem, starannie dobierając słowa, ani razu nie wspomniano o Konstytucji 3 Maja czy synonimicznie – Ustawie rządowej. Sejmik egzulantów inflanckich cieszył się z „dokładnej relacji o czynnościach sejmowych dotąd zaszyłych”, wyraził podziw „nad tak wielkim dziełem widocznej Opatrzności Boskiej, nad tak wielkim dziełem Ojca Narodu, Najłaskawszego Króla z Królów”, zadeklarował szacunek „nad owocem trudów” i wdzięczność dla ogółu ustawodawców. Osobno podziękowano za ustawę, która ustanowiła sejmik dla egzulantów inflanckich⁵¹.

Razem z tą odezwą dla posłów Księstwa Inflanckiego na sejm do Warszawy wysłano i drugi list uczestników sejmiku, w którym wyrażono bardziej przyziemne dążenia. Uczestnicy sejmiku obowiązali swych przedstawicieli w sejmie, by dążyli do tego, aby nagrodą za wierność stały się „gratyfikacje wiernym Inflancykom”, aby ustawą „raczyły poblizsze jakie ziemi Infl[anc]kiej] starostwa, jakie są brasławskie, opeskie, daugieliszkie, kupiszkie, pieniańskie, onikszyńskie i Wobolniki do licytacji między samymi tylko egzulantami Inflant przeznaczyć”⁵². List miał być przekazany posłowi inflanckiemu Józefowi Weysenhoffowi, a gdyby się ten w Warszawie nie okazał, wówczas jednemu

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, s. 330.

⁴⁹ List podkomorzego inflanckiego Józefa Zyberka do K.K. Platera, 18 II 1792, Iłukszta, *LWIA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 62.

⁵⁰ Kopia listu podkomorzego inflanckiego Józefa Zyberka do Stanisława Augusta, 18 II 1792, Iłukszta, *LWIA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 64–65.

⁵¹ Kopia listu do j. w. posłów inflanckich od obywateli inflanckich pisanego, 15 II 1792, Iłukszta, *LWIA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 56–56v.

⁵² Kopia drugiego listu od obywateli inflanckich do j. w. posłów inflanckich pisanego, 15 II 1792, Iłukszta, *LWIA*, inw. 2, nr 194, k. 57.

z innych czterech posłów, którzy utrzymywali kontakty z miejscową szlachtą: J.U. Niemcewiczowi, Batowskiemu, Zabielowi lub Kublickiemu⁵³.

Inaczej sprawy się przedstawiały na sejmiku egzulantów starodubowskich województwa smoleńskiego. Przebieg sejmiku egzulantów powiatu starodubowskiego, który się odbył w kościele parafialnym w Żyźmorach, ukazuje nam zachowana oblata laudum sejmikowego. Z tego źródła dowiadujemy się, że sejmik, trzymając się przepisu ustawy, zebrał się we wskazanym czasie, to jest 14 lutego o 9 godz. z rana w kościele parafialnym w Żyźmorach. Zastosowano się do wszystkich procedur, wybrano deputata na Trybunał (został nim podczas starodubowski Tadeusz Erdman). Po elekcji, za powszechną zgodą, pracę sejmiku odłożono do dnia następnego. 15 lutego odbyły się wybory urzędników sądu ziemiańskiego. Jednak wybory te się przedłużyły, dlatego zdecydowano się procedurę obioru kontynuować w dniu następnym. Jak można wnioskować z treści laudum, najwięcej problemów wynikło z powodu kandydatur na urzędy sędziowskie, brakowało osób, które spełniałyby sformułowane w ustawie kryteria. Widocznie dlatego zdecydowano nie wybierać pełnego kompletu sędziów, ale zostawić obecny skład sędziowski, uzupełniając go pięcioma nowymi sędziami. Po tej elekcji obrano pisarza aktowego, został nim krajczy starodubowski Antoni Łappo. Procedura wyborów zakończyła się obraniem lustratora starostw. Został nim jednogłośnie Nikodem Pomarnacki. Po tych wyborach 16 lutego sejmik zakończył swoją pracę⁵⁴.

Porównując przebieg sejmików w Iłukszcie i Żyźmorach z innymi sejmikami Wielkiego Księstwa Litewskiego, możemy twierdzić, że zarówno szlachta starodubowska, jak i inflancka wszystkie sprawy załatwiła dosyć szybko – w ciągu dwóch–trzech dni, kiedy tymczasem na sejmiku upickim w Poniewieżu wybory sędziów sądu ziemiańskiego ciągnęły się przez cały tydzień⁵⁵.

Warto również zaznaczyć, że w laudum, w którym szczegółowo przedstawiono przebieg sejmiku starodubowskiego, ani słowem nie wspomniano o zaprzysiężeniu Konstytucji czy o wyborach posłów do Warszawy. Takiej informacji nie zawiera i omówione wcześniej laudum sejmiku inflanckiego. Podobnej informacji nie znajdziemy i w laudach innych powiatów, np. powiatu mereckiego, chociaż z diariusza, opisującego przebieg sejmiku, wiemy o złożonej przez szlachtę przysiędze na Konstytucję⁵⁶.

⁵³ List podkomorzego inflanckiego Józefa Zyberka do K.K. Platera, 18 II 1792, Iłukszta, *LVA*, F. 1276, inw. 2, nr 194, k. 66.

⁵⁴ Aktykacja laudum sejmiku gospodarskiego p[owia]tu starodubowskiego dla urzędników tegoż p[owia]tu starodubowskiego służącego, *LVA*, F. SA, nr 185, k. 544–544v.

⁵⁵ R. Šmigelskytė-Stukienė, *Tarp tradicijų ir novacijų: Upytės pavieta bajorija XVIII a. pabaigoje* [Między tradycją a nowoczesnością: szlachta powiatu upickiego w końcu XVIII wieku], [w:] *Is Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų* [Z przeszłości Poniewieża: 750 lat ziemi upickiej], Panevėžys 2004, s. 92–116.

⁵⁶ Akt czyli dyaryusz sejmików powiatu mereckiego nowo odzielnego od województwa trockiego za konstytucyją roku 1791 sejmu terazniejszego zapadłą, *LVA*, F. SA, nr 5834, k. 1–7v.

Fakt zaprzysiężenia Konstytucji przez egzulantów starodubowskich otwiera instrukcję wręczoną dla odprawionych do Warszawy posłów – koniuszego Stanisława Babeckiego i szambelana JKM Jana Petersena, którą 18 lutego 1792 r. wpisano do księgi aktowej Trybunału Głównego Litewskiego. W instrukcji czytamy:

Ustawa Rządowa dnia 3 maja ogłoszona, a dnia 5 jednomyślnością w prawo zamieniona dała egzystencją polityczną całemu Narodowi Polskiemu, zrobiła go zewnątrz respektowanym, wewnątrz rządowym, tamując wpływy zagranicznych potencji w czasie nieszczęśliwych bezkrólewioń, przez ustanowienie sukcesji tronu zniszczyła nieznośny dla Narodu wolnego możnowładców despotyzm, a swobody i wolności obywatelów w pewnych określiwszy granicach, nie możnowładców (jak dotąd), ale Naród cały zrobiła prawdziwie wolnym do tego tak ważnego, tak cały Naród uszczęśliwiającego dzieła, że się najwięcej przyłożył JKMć Pan Masz Miłościwy, już to przez determinacją swoją, już też przez odstąpienie Narodowi znacznych prerogatyw swoich, ichności delegowani oświadczą Najjaśniejszemu Panu obywatelów powiatu starodubowskiego najwyższą wdzięczność i najpokorniejsze podziękowanie doniosą, oraz że zagrznani przykładem Ojca Ojczyzny i o dobrości teje Ustawy przeświadczeni, zaprzysięgli się obywatele na utrzymywanie teje Ustawy i ofiarą majątków i życia swego przeciwko każdemu i wszystkim możnowładcom lub malkontentom, którzy by się o wyróceniu tak zbawiennej Ustawy kusili, albo jedność braterską przez nieprawne rekonfederacje, lub ufność Narodu z Królem, tak szczęśliwie ugruntowaną, rozrywać odważyli się. I na koniec dodadzą i to, że co teraz pierwszy raz wedle prawa na sejmiki zwołani, dopełniają z ochotą⁵⁷.

Wyraźne sformułowanie zagrożeń geopolitycznych i nacisk na zasadność zreformowania struktury wewnętrznej, które realizowano po przyjęciu Ustawy Rządowej, wskazuje na to, że tekst przysięgi został opracowany w Warszawie w środowisku króla. Możliwe, że wpływ na przebieg sejmiku w Żyźmorach wywarł zarówno aktywny zwolennik Konstytucji Dominik Eydziatowicz, jak i przywódca stronnictwa dworskiego wśród egzulantów starodubowskich – marszałek orszański Mikołaj Chrapowicki. Przypuszczenie to potwierdza również ten fakt, że instrukcję podpisał nie tylko marszałek powiatu starodubowskiego, ale również przybyli do Żyźmor z Warszawy posłowie starodubowscy na Sejm Czteroletni – starosta sądowy Antoni Chrapowicki i chorąży Michał Radziszewski⁵⁸.

Interesujące jest to, że na początku 1792 r. Żyźmory rozślawiły się nie z powodu zaprzysiężenia Konstytucji 3 Maja, ale konfliktu wynikłego między szlachtą i mieszczanami, którego odgłos rozszedł się po całej Litwie. 30 marca 1792 r. do księgi magistratu wileńskiego wpisano przedstawiony przez mieszczanina wileńskiego Bartłomieja Muchlińskiego list, opisujący zakończone rozlaniem krwi zdarzenia, który przytaczamy poniżej:

⁵⁷ Aktykacja instrukcji od powiatu starodubowskiego w. ichm. panom Babeckiemu koniuszemu starodubowskiemu i Petersowi szambelanowi JKMści delegowanym do Króla Jego Mości wydanej, 18 II 1792, *LVI A*, F. SA, nr 185, k. 545–545v.

⁵⁸ *Ibidem*.

[...] Po kilkumiesięcznym bawieniu się w Warszawie pan wójt miasta JKMcści Żyźmor qua delegat po uzyskaniu renovationis przywileju na Magdeburą, gdy z onym do miasta swego na dniu 27 presentis powróciwszy z całym magistratem i gminem udał się do kościoła na wysłuchanie zakupionej Mszy przy odgłosie ustawicznym moźdzerzów i odśpiewaniu Te Deum Laudamus na podziękowanie Panu Bogu za uzyskanie tak wielkiego daru. Nie wiedział, co nazajutrz nastąpi. Po wysłuchanej Mszy i odśpiewanym Te Deum Laudamus udał się do sedysonalnej izby, w której kazał przywilej zgromadzonym obywatelom przeczytać, po czym zaprosił wszystkich do siebie, z którymi nie tylko przez cały ten dzień częstował się przy odgłosie moźdzerzowym, ale i nazajutrz. Na które radosne obchodziny raczył przybyć i jm. pan ekonom dóbr Strawiennik j. w. Ogińskiej starościny dorsunieńskiej 28 presentis. Ten w własnym domu jm. pana wójta bawiąc się, z nim się zawadziwszy, dał mu pięścią w policzek, ale go wet za wet i od jm. pana wójta odebrał, lecz że to jm. panu ekonomowi zdało się być nie z honorem, żeby miał od jm. pana wójta miejskiego z oddanym policzkiem do siebie odjechać, poważył się po chwili znienacka dorwać się do jm. pana wójta i zębami tak bezecnie, ze wszystkim nos odgryzł, że nic onego przy twarzy nie zostawiwszy czy połknął czy w zębach z sobą powiózł, bo w tym punkcie wpadł na sanki i do Strawiennik z miasta umknął, a cyrulik zawołany nie znalazł czego nawet przyhaftować. Podobno teraz mieszczanom potrzeba być przed szlachtą ostrożnemi z nosami, bo szlachta na sejmikach nie mogąc szablą krwi braterskiej rozlewać i swych braci kaleczyć, zaostrzyła zęby na nosy miejskich wójtów. Dopiero w mieście Żyźmorach ponocni stróże zamiast wołania „ostrożnie z ogniem” wołają „ostrożnie z nosem”. Potrzebna ta ostrożność będzie i dalszym miastom, najbardziej sejmikowym. Takowego z sobą zdarzonego postępkowi nie może jm. pan wójt zgadnąć, czy to jest terminus tactus, że się stało i z osobą magistratową, i w mieście magistratowym, czy nie? Tymczasem, nim się nos zgoi, deliberyje⁵⁹.

Opisany konflikt w Żyźmorach między szlachtą i mieszczanami w historiografii był powiązywany z sejmikiem szlacheckim⁶⁰. Jednak jest oczywiste, że 28 lutego 1792 r. działalność sejmiku egzulantów starodubowskich już była zakończona. Nawet jeżeli istniały nieporozumienia między wójtem Żyźmor, który wrócił z Warszawy i przywiózł dla mieszczan wydany 14 lutego 1792 r. przywilej samorządowy, i ekonomem dóbr Strawiennik, konflikt ten w żaden sposób nie mógł wpłynąć na przebieg sejmiku, stał się jedynie sytuacją anegdotyczną, przedstawiającą nastroje modernizującego się społeczeństwa.

Podsumowując można stwierdzić, że specyfika statusu egzulantów zadecydowała o tym, że przepisy ustawy ziemiańskiej nie wpłynęły na skład uczestników ich sejmiku. Nie został wprowadzony system rejestracji egzulantów. Księgę ziemiańską Księstwa Inflanckiego utworzono tylko podczas sejmiku gromnicznego 1792 r., jednak sposób rejestrowania egzulantów inflanckich i posesorów Księstwa Kurlandzkiego nie został uregulowany. Status egzulantów pozostał zagadnieniem traktowanym dosyć swobodnie.

⁵⁹ Aktykacja kopii pisma ciekawości w mieście Żyźmorach na dniu 29 lutego 1792 roku nastalej, *LVI A*, F. SA, nr 5147, k. 1171–1172v.

⁶⁰ Por.: L. Glemża, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, s. 176–177.

Krąg kwestii rozpatrywanych przez sejmiki egzulanckie różnił się od innych sejmików, gdyż nie tworzyły one niektórych nowych instytucji, takich jak komisje graniczne. Pomimo niewystarczającej podstawy prawnej dla ustanowienia Komisji Cywilno-Wojskowej w Inflantach sejmik tego księstwa obrał lokalną instytucję samorządową – sześciuosobową Komisję Cywilno-Wojskową, której polecił zarejestrowanie szlachty w księdze ziemiańskiej.

Postawy uczestników sejmików w Żyźmorach i Iłkuszcie wobec Konstytucji 3 Maja różniły się. Treść instrukcji sejmiku starodubowskiego unaocznia, że zebrana w Żyźmorach szlachta zaprzysięgła Konstytucję 3 Maja i obiecała jej bronić z ofiarą majątków i życia swego od wszystkich możnowładców i ich malkontentów, a na sejmiku dominowali stronnicy ugrupowania królewskiego. Sejmik Księstwa Inflanckiego, na którym zebrali się egzulanci inflanccy, jednak nie wzięła w nim udziału szlachta z posesji Kurlandzkiej, nie zaprzysięgła Konstytucji 3 Maja. Obawiając się o los własności ziemskiej, która znajdowała się za granicą, egzulanci Księstwa Inflanckiego pozostali dyskretni wobec Konstytucji. Zamiast zaprzysiężenia Konstytucji sejmik ogólnikowo podziękował królowi i posłom obranym z Księstwa Inflanckiego za prace łożone dla dobra narodu, jak i za prawo do sejmikowania dla egzulantów inflanckich. W tekście z podziękowaniem ani razu nie wspomniano o Konstytucji 3 Maja. Mimo przemilczenia Konstytucji obiór lokalnych instytucji samorządowych ilustruje proces wdrażania reform Sejmu Czteroletniego w Księstwie Inflanckim.

Przekład z języka litewskiego: Adam Stankevič

Bibliografia

- Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, Kraków 2012.
- Glemža L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas 2010.
- Gordziejew J., *Komisje porządkowe Cywilno Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Kraków 2010.
- Jurgaitis R., Stankevič A., *Įvadas* [Przedmowa], [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.
- Jurgaitis R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių administracinės funkcijos 1764–1794 m.*, [w:] R. Šmigelskytė-Stukienė, L. Glemža, V. Rakutis, R. Jurgaitis, E. Brusokas, *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius 2014.
- Jurgaitis R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė*, [w:] *Praeities pėdsakais*, Vilnius 2007.
- Kwiatkowska-Jeznach E., *Rodowody polityczne posłów inflanckich pierwszej kadencji Sejmu Wielkiego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 14, 2015.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

- Sobczak J., *Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci Uczonogo (Poznań 7–8 X 1994)*, Poznań 1995.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Šapoka A., *Raštai*, t. 2: *Lietuva reformų Seimo metu iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos*, oprac. R. Jurgaitis, R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008.
- Šapoka A., *Gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuva*, Kaunas 1940.
- Šmigelskytė-Stukienė R., *Išmatuoti erdves: Ribų komisijų įkūrimas ir veikla 1791–1792 m.*, [w:] *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008.
- Šmigelskytė-Stukienė R., *Tarp tradicijų ir novacijų: Upytės pavieta bajorija XVIII a. pabai-goje*, [w:] *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*, Panevėžys, 2004.
- Weysenhoff J., *Kronika rodziny Wyssenhoffów*, Wilno 1935.
- Zielińska Z., *Kazimierz Konstanty h. własnego Plater, Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, 1981.
- Шмигельскіте-Стукене Р., *Рэформы: за или против. Шляхта ошмянскаго повета в 1788–1793 гг.*, in: *Ашмянчына: Праблемы рэгіянальнай гісторыі Беларусі, Зборнік навуковых артыкулаў*, red. А.А. Каваленя [i in.], Мінск 2011.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
(Lithuanian Institute of History, Vilnius)

ONCE MORE ON THE 3RD OF MAY CONSTITUTIONAL REFERENDUM: THE SEJMIKI OF THE EXILES AND LIVONIA OF 1792

Summary

The specific legal status of exiles (those whose possessions were outside the lands controlled by the monarchy) resulted in their sejmiki (dietines) being of special character. Not all the regulations of the Four-Year Sejm could be directly applied and the issues debated differed from other gatherings as well. Although a register of the nobility of the Livonian nobility was prepared during the February sejmik of 1792, the issue of registering Livonian exiles as well as those from Courland was not settled.

As stated above, the agenda of exiles' sejmiki differed from other gatherings. For example they did not establish some of the local institutions required by new laws, such as the border commissions. Despite of the lack of a legal basis for it, a six person Civil-Military Commission was established in order to register the landed nobility.

The exiles summoned to Żyźmory and Iukszta revealed different attitudes towards the newly passed 3rd of May Constitution. In Żyźmory, where royalists dominated, the constitution was accepted, voted on, and the deputies swore their lives and estates (usually outside the monarchy) to its defence. At the Livonian sejmik convened in Iukszta, the Livonian exiles abstained from voting on the constitution as they feared the loss of their estates outside the monarchy. They limited themselves to expressing gratitude to the monarch and the deputies for their work, as well as for the ability to meet even though their domains were not within the borders of the kingdom. Nevertheless, research points to the fact that numerous actions were undertaken to introduce the reforms of the Four-Year Sejm in Livonia by local governments even though these territories were outside the jurisdiction of the Polish-Lithuanian Commonwealth.